

УДК 342.922

Клімова Світлана Миколаївна,

к.держ.упр., доц.,

доцент кафедри права та європейської інтеграції ХарРІ НАДУ, м. Харків;

Юсупова Тетяна Меркуріївна,

старший викладач кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом Українського державного університету залізничного транспорту, м. Харків

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ РОЗРАХУНКОВИХ ТА ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

У статті висвітлено окремі характеристики фінансово-управлінських та розрахункових відносин. Доведено, що розрахункові відносини як правова категорія включає в себе дві площини: публічну та приватну. Встановлено, що публічно-правова складова розрахункових відносин є видом фінансово-управлінських.

Ключові слова: публічні фінанси, правові відносини, фінансові відносини, управлінські відносини, розрахункові відносини.

Постановка проблеми. Процес реалізації системи публічних потреб та інтересів покладено в основу еволюції суспільства. Незважаючи на багатоманітність реформ, які мали місце в Україні за роки її незалежності, комплексних підходів до вирішення завдань розвитку управління публічними фінансами так і не було чітко сформульовано, не кажучи про їхнє впровадження у життя. Розвиток управління публічними фінансами зумовлено факторами, серед яких: 1) реформування системи публічного управління; 2) реформування системи публічних фінансів; 3) адаптація законодавства України, яке регулює фінансові відносини, до стандартів Європейського Союзу.

Проте шлях до розбудови європейської моделі управління публічними фінансами не є простим, він пов'язаний з багатьма проблемами, що значною мірою обумовлені модернізацією економіки України, залученням іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищенням конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, виходу на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Трансформація управлінських та фінансових відносин, яка зараз відбувається в Україні, поступово збагачує зміст публічного управління,

діяльність суб'єктів управління спрямовується на задоволення публічного інтересу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансових і розрахункових відносин є предметом багатьох наукових досліджень. Окремі проблеми розглядають такі вчені, як І.А. Безклубий [1], Ю. В. Ващенко [2], Л. К. Воронова [3], Н. М. Ковалко [4], О. В. Макух [5], О. А. Музика-Стефанчук [6], С. Д. Ципкін [7] та ін. Водночас на сьогодні поза межами дослідження залишається питання співвідношення понять «розрахункових відносин» та «фінансово-управлінських відносин», а також з'ясування місця розрахунків і платежів в управлінні публічними фінансами, зважаючи на євроінтеграційний курс України.

Мета статті полягає у дослідженні європейських та українських засад регулювання розрахункових відносин і у з'ясуванні співвідношення цих відносин із фінансово-управлінськими.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури приводить до висновків, що публічні фінанси за своєю суттю є розподільними та перерозподільними суспільними відносинами. Це відносини, як стверджує П. С. Пацурківський, не грошові, хоч без посередництва грошей вони неможливі в принципі. Це відносини не владні, не управлінські суспільні відносини, тому що сенсом, змістом фінансових відносин є не підпорядкування волі одного суб'єкта – державі волі іншого суб'єкта, наприклад, платника податків, а розподіл та перерозподіл суспільних благ. Нарешті, це не відносини власності, а відносини з приводу розподілу та перерозподілу частини приватної власності задля задоволення загального, публічного інтересу [8, с. 95]. Незважаючи на вже давно сформульовану вченими проблему предмета фінансового права, й досі немає чіткого визначення меж. Тому цілком справедливо О. В. Макух констатує, що через конструкцію об'єкта фінансово-правового регулювання можемо виокремити ті суспільні зв'язки, які забезпечують рух певних матеріально-речових благ та упорядковані відповідним типом фінансово-правових норм. Об'єктом фінансових

правовідносин є те, на що спрямовані суб'єктивні права й обов'язки суб'єктів відносин та поведінка останніх. Об'єкт детерміновано публічним інтересом і визначається фінансово-правовим режимом [5]. Із наведеного очевидно, що по своїй суті фінансові відносини (в тому числі й правовідносини) є економічними. А наука фінансового права, як правильно стверджував С. Д. Ципкін, повинна користуватися готовими економічними положеннями, що розробляються наукою про фінанси, не перетворюючись на економіко-правову науку [7].

Сучасний український науковець Н. Ю. Пришва при розгляді публічних фінансів зазначає, що вони є сукупністю суспільних економічних відносин, які спрямовані на формування, розподіл і використання публічних фондів коштів, необхідних для безперебійного функціонування як держави у цілому, так і її територіальних утворень, задоволення публічного інтересу [9, с. 22]. Правильність даного твердження не викликає сумнівів, але в контексті нашого дослідження потребує з'ясування сутності розрахункових відносин і визначення їхнього місця в системі фінансово-управлінських відносин, висвітлення проблем нерозривного зв'язку економічної та правової природи.

У науковій літературі зустрічаються різноманітні визначення понять «розрахунки», «розрахункові відносини». На думку Ю. В. Ващенко, «під розрахунками у широкому їх тлумачення розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміну «розрахунки») [2]. За вузького підходу під поняттям «розрахунки» розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі. На переконання О. А. Музики-Стефанчук та Н. М. Ковалко, розрахунки є процесуальним проявом, а платежі – матеріальним проявом розрахункових відносин [6, с. 323].

Відповідно до положення п. 41 ст. 2 Бюджетного кодексу України [10] платіж – це «виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах»,

тобто йдеться про відповідні відносини, які виникають під час реалізації бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових відносин. Правового врегулювання у країнах-членах Європейського Союзу набули відповідні форми платежів або розрахункових відносин. Більшість держав йде шляхом встановлення обмежень готівкових розрахунків. Наприклад, у Франції, Італії, Португалії встановлені обмеження на рівні 1000 євро; в Іспанії – 2500 євро; у Бельгії – 3000 євро; у Словаччині – 5000 євро для юридичних осіб, 15000 євро для фізичних осіб. При чому такі обмеження закріплюються здебільшого на законодавчому рівні, а не в актах Центрального банку [11, с. 4].

Відносини, які виникають на всіх етапах організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою формування та використання публічних фінансів, можуть існувати лише у правовій формі. Вони належать до групи відносин, яким за висловлюванням О. О. Семчик має бути надана встановлена для них правова форма [12, с. 7]. За своїм змістом, методами і формами фінансова діяльність у більшій своїй частині є різновидом управлінської діяльності [13, с. 258]. Відтак, їй притаманні всі сутнісні характеристики, які об'єктивно характерні для останньої.

Правові відносини, які виникають з приводу управління публічними фінансами можна назвати фінансово-управлінськими. Існує об'єктивне поєднання цього виду суспільних відносин, які виступають як предмет правового регулювання певного інституту публічного права. Виникнення фінансових відносини, перехід їх в управлінсько-правову форму спричинено реалізацією відповідного публічного інтересу, який було розкрито Д. О. Білінським [14], Е. С. Дмитренко [15], О. В. Щербанюк [16] та іншими науковцями. Забезпечення такого інтересу передбачає застосування складної системи заборон, дозволів, приписів для формування поведінки учасників фінансових відносин. Прикладом забезпечення є Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [17], у п. 1.29 ст. 1 якого визначено поняття та види платіжних систем. По-перше, це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними

при проведенні переказу коштів. По-друге, законодавцем виділено внутрішньодержавну платіжну систему та міжнародну платіжну систему.

Постановою Національного банку України «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» визначено, що суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами: 1) між собою – у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень уключно; 2) з фізичними особами – у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) гривень уключно [18].

Наведеним Законом і постановою Національного банку України встановлено окремі аспекти розрахункових відносин у нашій державі. Однак державотворчі процеси на сучасному етапі зумовлюють виникнення взаємозв'язків та взаємозалежності між характером таких правовідносин із європейськими стандартами, що в кінці кінців сприяє уніфікації, стандартизації норм публічного прав.

Предметом аналізу стали деякі директиви 98/26/ЄС та 2002/47/ЄС Європейського Парламенту і Ради, які торкаються питань розрахункових відносин на території Європейського Союзу.

Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах» від 19.05.1998 р. ставить за мету охоплення як внутрішніх, так і міждержавних платіжно-розрахункових систем і систем розрахунків по цінних паперах. Директива поширює свою дію на системи в межах Співтовариства, а також майнове забезпечення, що надається їх учасниками у зв'язку з участю в цих системах, незалежно від того, походять вони з країн-членів Співдружності, чи з третіх країн. Виходячи з положень указаної Директиви країни-члени ЄС повинні прийняти закони, нормативні акти та адміністративні положення, які необхідні для дотримання положень цієї Директиви. Вони повинні негайно поінформувати про це Комісію [19].

Відповідно до положень Директиви Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу стосовно механізмів застосування фінансової застави від

06.06.2002 р. на території Співтовариства має бути створено режим для використання у якості застави цінних паперів і готівкових коштів як під структури права на забезпечення, так і для передачі права власності, включаючи домовленості щодо викупу (РЕПО-операції). Це сприятиме інтеграції і економічній ефективності фінансового ринку, а також стабільності фінансової системи у країнах Співтовариства, підтримуючи таким чином свободу в наданні послуг та вільний рух капіталу на єдиному ринку фінансових послуг. У цій Директиві основна увага приділяється двостороннім угодам з фінансової застави. Ця Директива адаптована до Європейського правового контексту, який, зокрема, включає зазначену Директиву 98/26/ЄС та Директиву 2001/24/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 04.04.2001 р. про реорганізацію і ліквідацію кредитних установ, Директиву 2001/17/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 19.03.2001 р. про реорганізацію і ліквідацію страхових підприємств та Постанову Ради (ЄС) № 1346/2000 від 29.05.2000 р. стосовно процедур неплатоспроможності [20].

Вивчення європейського досвіду розрахункових відносин дало можливість науковцям (О. А. Музика-Стефанчук і Н. М. Ковалко) зробити висновки щодо подальшого розвитку цих відносин в Україні. Зокрема, вони зазначили, що потребує подальшого опрацювання питання зменшення готівкового обігу та розширення сфери безготівкових розрахунків. Проте в цьому процесі особливу увагу слід приділяти належному контролю з боку регулятора ринку банківських і фінансових послуг. Адже чимало проблем, що в Україні виникають у цій сфері, пов'язані із реально недостатніми діями з боку держави, які би забезпечували гарантування збереження вкладів громадян. Низький рівень практичної значущості таких заходів призводить до відтоку коштів з депозитів, тобто кошти повертається з безготівкового обігу у готівковий, що суперечить європейському курсу розширення сфери безготівкових розрахунків. Необхідно також активніше впроваджувати позитивний європейський досвід регулювання розрахунків і розрахункових відносин [6, с. 329].

Наведений аналіз розрахункових відносин України з урахуванням європейського досвіду створює підвалини для констатації факту, що розрахункові відносини у їхній публічно-правовій площині є частиною фінансово-управлінських, які мають імперативний характер.

Фінансово-управлінські відносини – це врегульовані нормами публічного права суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі забезпечення мобілізації, розподілу та використання публічних фінансів, мають публічно-владний характер і задовольняють публічні фінансові потреби суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад.

Імперативний характер регулювання фінансово-управлінських відносин, пов'язаних із організацією функціонування суб'єктів публічної адміністрації у галузі фінансів визначається низкою ознак: 1) характер правового регулювання даної групи суспільних відносин зумовлюється публічним інтересом до організації безперервного функціонування системи суб'єктів управління; 2) правові норми, що регулюють організацію та порядок функціонування суб'єктів публічної адміністрації, є імперативними за невеликою групою винятків із цього правила; 3) коло учасників відносин з організації і здійснення публічної фінансової діяльності, специфіка способу взаємозв'язку їхніх прав і обов'язків мають високий ступінь визначеності; 4) забезпечується організаційна єдність; 5) порушення імперативних приписів у цій сфері суспільних відносин тягне за собою фінансово-правову, дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальності.

Висновки:

1. Фінансові та розрахункові відносини є суспільними економічними відносинами, які мають правову форму прояву.

2. Основним змістом фінансово-управлінських відносин є забезпечення фінансових інтересів держави та місцевого самоврядування, а також гарантування права територіальних громад і громадян на справедливий і неупереджений розподіл суспільного багатства між ними. Зміст фінансово-

управлінських відносин складають повноваження суб'єктів публічної адміністрації, що управляють публічними фінансами. Це – перша частина змісту, а реалізація повноважень відбувається через поведінку, дії щодо реалізації прав та виконання обов'язків (тобто це – друга частина змісту), що спрямовано на забезпечення реалізації: 1) податкових відносин; 2) публічно-кредитних відносин; 3) відносин, що опосередковують сплату неподаткових обов'язкових платежів (неподаткові надходження); 4) бюджетних відносин; 5) публічно-валютних; 6) публічно-розрахункових та інших фінансових відносин. Методи діяльності при цьому нерозривно пов'язані із владно-примусовим та регулюючим характером діяльності держави. Відносини, що досліджуються, регулюються нормами публічного права.

3. Норми права, які регулюють публічно-правові розрахункові відносини, потребують удосконалення з урахуванням стандартів ЄС. На сьогодні адаптація законодавства України про розрахункові відносини до законодавства ЄС вже здійснена в певній мірі. Разом із тим, потребує додаткового розгляду питання зменшення готівкового обігу та розширення сфери безготівкових розрахунків та вирішення інших нагальних проблем.

Список використаних джерел:

1. Безклубий І.А. Про предмет грошового зобов'язання. *Право України*. 2003. № 10. С. 60–63.
2. Ващенко Ю. В. Банківське право: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.
3. Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право: учеб. пособие для студентов юридических вузов и факультетов. Харьков: Легас, 2003. 360 с.
4. Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 228 с.
5. Макух О. В. Динаміка фінансових правовідносин: методологічний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 411 с.
6. Музика-Стефанчук О. А., Ковалко Н. М. Українсько-європейський досвід розрахункових відносин: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 322–330.
7. Цыпкин С. Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности советского государства. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 80 с.
8. Пацірківський П. С. Суцє та належне у фінансовому праві: основні типи доктринальних вирішень. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 91–102.
9. Пришва Н. Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія. Київ: КНТ, 2008. 200 с.

10. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
11. Міжнародний досвід обмеження готівкових розрахунків та збільшення безготівкових розрахунків: матеріали Національного банку України від 03.09.2015 р. URL: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=21230658> (дата звернення: 15.06.2018).
12. Семчик О. О. Держава і фінанси: правовий зв'язок: монографія. Київ: Юрид. думка, 2010. 204 с.
13. Советское административное право: основы управления народным хозяйством / ред. Ю. М. Козлов [и др.]. Москва: Юрид. лит., 1981. 280 с.
14. Білінський Д. О. Правове регулювання публічної фінансової системи: монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 296 с.
15. Дмитренко Е. Особливості співвідношення публічного і приватного інтересу у фінансовому праві. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 89–95. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/01/dmitrenko.pdf> (дата звернення: 15.06.2018).
16. Shcherbanyuk O. V. Autonomy and Independence of the Judiciary as a Condition for Achieving the Balance between Public and Private Interests. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 20.– С. 14–19.
17. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.05.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №29. Ст. 137.
18. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Національного банку України від 29.12.2017 р. № 148. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> (дата звернення: 15.06.2018).
19. Директива 98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах» від 19.05.1998 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_455 (дата звернення: 15.06.2018).
20. Директива 2002/47/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу стосовно механізмів застосування фінансової застави від 06.06.2002 р. *Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності*. 2004. № 1.

Klimova S. M., Yusupova T. M. Correlation of Concepts of Financial Settlement and Management Relations in Context of Ukrainian-European Experience.

The paper describes some characteristics of financial settlement and administrative and relations. It is proved that settlement relationships as a legal category include two dimensions: public and private. It has been established that a public-legal component of the financial settlement relations is a variety of the financial management ones.

Key words: public finances, legal relations, financial relations, management relations, financial settlement relations.

Надійшла до редколегії 15.06.2018 р.